

Derleyenler
İLKER AYTÜRK - BERK ESEN
Post-Post-Kemalizm

İletişim Yayınları 3188 • Politika Dizisi 224
ISBN-13: 978-975-05-3351-8
© 2022 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM
1. Baskı 2022, İstanbul

EDİTÖR Tanıl Bora

DİZİ KAPAK TASARIMI Utku Lomlu

KAPAK Suat Aysu

UYGULAMA Hüsni Abbas

DÜZELTİ Remzi Abbas

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 44871

Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul

Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387

Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,

Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

Derleyenler
İLKER AYTÜRK - BERK ESEN

Post-Post- Kemalizm

Türkiye Çalışmalarında
Yeni Arayışlar

İÇİNDEKİLER

Önsöz

İLKER AYTÜRK - BERK ESEN 7

Post-Post-Kemalizm: Yeni Bir Paradigmayı Beklerken

İLKER AYTÜRK 23

DİSİPLİNLER

Kemalizm ve Post-Kemalizm Ayrışmasında

Türkiye’de Siyaset Bilimi

ERSİN KALAYCIOĞLU 51

Türkiye’de Kadın Çalışmalarında Post-Kemalizmin

İzini Sürmek: Açmazlar ve Yeni Yönelimler

BERRİN KOYUNCU-LORASDAĞI 97

Dış Politikada Post-Kemalizm: Bir Çöküşün Hikâyesi

İLHAN UZGEL 151

Erken Cumhuriyet’te Modernleşme, Laiklik ve Milliyetçilik: Mete Tunçay’ın *Tek-Parti*’sinin Kırk Yıl Gecikmiş Bir Eleştirisi

İLKER AYTÜRK 193

TEMALAR

Liberaler, Liberal Söylem ve Liberal Siyasi Yaklaşım SENCER AYATA.....	243
Kemalist Kültüralizm: Eleştirinin Eleştirisi ve Ayrışmalar TANIL BORA.....	277
Post-Kemalizm ve Laiklik: Bir Eleştiriye Yeniden Düşünmek ZANA ÇİTAK.....	315
Post-Kemalizmin Vesayet Eleştirisi: AKP Rejiminin Resmî Tezi BERK ESEN.....	355
Post-Kemalist Paradigmanın İslâm Çalışmalarına Etkileri: Eleştirel Bir Değerlendirme YÜKSEL TAŞKIN.....	417
Siyasi Partiler Çalışmaları Kapsamında Post-Kemalizmi Yeniden Düşünmek ŞEBNEM YARDIMCI GEYİKÇİ - BERK ESEN.....	441
YAZARLAR	483

Önsöz

İLKER AYTÜRK - BERK ESEN

1980'lerden itibaren Türk akademisinde, Türkiye'nin siyaset, basın, sanat ve kültür dünyasında paradigmatik bir etkiye kavuşacak olan Post-Kemalizm, bir düşünce akımı olarak 12 Eylül 1980 darbesinin yarattığı boğucu iklime bir tepki olarak doğdu. Beş generalden oluşan ve 1980 Eylül'ünden 1983 Aralık'ına kadar ülkeyi yöneten Milli Güvenlik Konseyi tüm siyasi partileri ve birkaçı dışında tüm sivil toplum kuruluşlarını kapatmış, siyasi kadrolar dahil on binlerce kişiyi örgüt üyeliğinden yargılamış ve mahkûm etmiş, kötü muamele ve işkenceyi bir yargısız cezalandırma yöntemi olarak yaygınlaştırmış, yeni bir anayasa hazırlatarak hak ve özgürlükleri iyice daraltmıştı. Yaklaşık üç yıl süren bu ara dönemi ve uygulamalarını meşrulaştırmak askerler için çok da zor olmadı. Esas olarak 1970'lerin siyasi istikrarsızlığının, siyasetçilerin uzlaşmazlığı ve sorumsuzluğunun, 1975'ten sonra içine düşülen iç savaş ortamının, geniş kitlelerin zihinlerinde hâlâ çok canlı olan hafızasına yaslanan askerler, bir diğer koldan da Türk-İslâm Sentezi'ne eklemledikleri Atatürk üzerinden bir resmî ideoloji inşa etmeye giriştiler. Yöncülerden bu yana üzerine yapışan sol tını nedeniyle artık makbul görmedikleri Kemalizm terimini yok sayarken, büyük harflerle Atatürkçü Düşünce Sistemi'ne dönüştür-

mek istedikleri Atatürkçülük'ü bir sağ muhafazakâr darbe ideolojisi olarak icat ettiler; asker, bürokrat, darbe destekçisi akademik yazarlar ve hatta İbrahim Ağâh Çubukçu, Ethem Ruhi Fırlıklı gibi ilahiyatçılar eliyle Atatürkçülük kitapları, makaleleri yazdırdılar.

Askerlerin bu adımları, muhalif aydın gruplarını modern Türk tarihi boyunca ilk defa olmak üzere birleştirdi.¹ Cumhuriyet'in kurulmasından bu yana var olagelen İslâmcı, sol, liberal yahut Kürt Hareketi içinden gelen muhalifler, o güne kadar hep kendi küçük adacıklarında yaşamış ve Atatürk'e, Kemalizme, Türkiye'nin düzenine olduğu kadar birbirlerine de muhalif ederken, 1980 darbesi sonrasında mutabık oldukları bu konuda iş birliği yapabileceklerini fark ettiler. Bu mutabakata hangi şartlar altında ve hangi gerekçelerle gerçekleştiği ayrı bir araştırma konusudur, fakat 1980'lerden itibaren apaçık gözlemliyoruz ki Türkiye siyasetinde farklı ideolojik kökenlerden gelen muhalif gruplar ilk defa birbirleriyle diyaloga girmeye, birbirlerinin platformlarında boy göstermeye yahut ortak platformlar kurmaya ve tabii dayanışmaya artık isteklidir. O güne kadar ayrı durmuş ve kendilerini birbirlerinden yalıtılmış hareketlerin iletişime geçmesi, deyim yerindeyse, aralarında yaşanan tozlaşma, düşünce, terim, kadro, kurum ve metod alışverişleri, kısa, orta ve uzun vadede çok ilginç melezlikler ortaya çıkardı. Seksenli yılları düşünce tarihçileri için bu kadar değerli kılan işte tam da bu Kambriyen Patlaması'dır.

Bu kitapta, o yıllarda doğup günümüze kadar yaygın etkisini sürdüren en önemli düşünce hareketinin post-Kemalizm olduğunu iddia ediyoruz. Daha önce post-Kemalizm, kısaca, Türkiye'nin demokratikleşememe probleminde konulmuş bir teşhis ve önerilen tedavi yönteminden oluşan bir düşünce paketi olarak tanımlanmıştı.² Eleştirel görüş açısına sahip akademisyen-

1 Birleştirdi derken, tabii ki, sol Kemalist çizgide olup darbeye muhalif kalan Ahmet Taner Kışlalı, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Uğur Mumcu, Tarık Zafer Tunaya, Server Tanilli, Bülent Tanör gibi aydınları önemli istisnalar olarak kaydetmeliyiz.

2 İlker Aytürk, "Post-post-Kemalizm: Yeni bir paradigmayı beklerken", *Birikim*, sayı 319, Kasım 2015, s. 34-38, 41-45; İlker Aytürk, "Post-Kemalizm Nedir?

ler arasında akademik bir paradigma olarak ortaya çıkan post-Kemalizm, 1980'ler ve 1990'larda hızla akademik dünyanın dışına, yazılı ve görsel basına, ekonomi ve iş dünyasına, sanata, siyasete taşarak çok daha geniş, çok parçalı bir muhalifler koalisyonunun düşüncesi haline geldi. Post-Kemalist koalisyonun her bir fraksiyonu, 12 Eylül ve 1982 Anayasası ile kurulan yeni düzene farklı nedenlerle karşıydı. Siyasi liberaller, ordu ve bürokrasinin güvenlik, beka gibi gerekçeleri öne sürerek siyasete müdahale etmesinden, bireyin hak ve özgürlüklerini kısıtlamasından şikâyetçiydi. İktisadi neo-liberaller devleti çözüp küçültmek isterlerken karşılığında ordu, bürokrasi ve yüksek yargı dikiliyordu. Marksist sol, 1965'le 1980 arasında Soğuk Savaş şartlarında gittikçe sağcılaşan devlet tarafından ezilmişti.³ Yeni mücadele alanı olarak sınıf siyasetinden kimlik siyasetine kayan liberal sol ise grup kimliklerinin tanınmasına dair her talebi bir bölünme, parçalanma emaresi olarak gören devlet seçkinlerine ve Sevr Sendromu olarak adlandırdıkları bu siyasi kültüre tepkiliydi. İslâmcılar, darbeden diğer gruplar kadar zarar görmemişler, hatta darbe sonrasının Türk-İslâmcı ortamında kimi görüşleri daha kabul görür olmuş, bazı kamu kadrolarına girişleri kolaylaşmıştı. Bununla birlikte İslâmcılar, Tanzimat ile başlayıp Cumhuriyet'le pekişen uzun vadeli yönelimlere, Batılılaşmaya, sekülerleşmeye, ulus-devlet fikrine şiddetle karşıydılar. Etnik perspektiften bakıldığında, Türkiye'deki bütün etnik azınlık grupları gibi Kürtler de imparatorluktan ulus-devlete geçişi çok travmatik bir şekilde yaşadıkları için, Kürt siyasi hareketi Kürt nüfusun yoğun olarak yaşadığı toprakların bilinçli olarak ihmal edilmişliğini, Kürt taleplerine ve isyanlarına karşı gösterilen orantısız devlet şiddetini, on yıllar boyunca süren asimilasyon politikalarını işaret ederek tek parti dönemini ve milliyetçilik politikalarını suçluyordu. Son olarak, özellikle İstanbul merkezli bir grup iş insanı hızla AB'nin par-

Post-Kemalizm Kimdir? Bir Tanım Denemesi”, *Varlık*, sayı 1337, Şubat 2019, s. 4-7; İlker Aytürk, “Bir defa daha post-post-Kemalizm: Eleştiriler, cevaplar, düşünceler”, *Birikim*, sayı 374-375, Haziran-Temmuz 2020, s. 101-119.

3 Marksist solun önemli bir kısmının da post-Kemalist paradigmaya hiç dahil olmadığını not etmek isteriz.

çası olmak, küresel ekonomiye katılmak isterken bunun önündeki tek engel olarak müdahaleci devleti görüyor, diğer taraftan, gene özellikle İstanbul merkezli yeni bir kadın hareketi ise erkeklerle siyasi ve yasal eşitlikten daha fazlasını talep ederek Kemalist devrimin kadınları özgürleştirdiği naratifini sorgulamaya başlıyordu.

Post-Kemalist koalisyonu dahil olan tüm grupların üzerinde mutabık olduğu nokta, 1980'lerde askerlerin temsil ettiği güçlü, hatta ceberut devlet kültürünün, aslında kökleri incelenecek olursa tek parti dönemine gittiği idi.⁴ Devletin bekasının bireyin haklarını gölgede bırakmasını, devletçi ve korumacı iktisat politikalarının kurumsallaşmasını, sosyalist solun şeytanlaştırılmasını, dinin kamusal alanın dışına itilmesini, etnik, dinsel ve cinsel kimliklerin bastırılması, yok sayılması, tek bir resmî kimlik içinde eritilmesini post-Kemalistler, çoğunlukla tek parti döneminde başlayan, eğer önceden de var idiyse bile özellikle tek parti döneminde yoğunlaşan problemler olarak gördüler. Post-Kemalistler arasında, Türkiye'nin demokratikleşememe probleminin köklerinin 1980 darbesinden önceye uzandığı, darbeye muhalefet etmenin aslında ucu tek parti dönemine çıkan bir devlet kültürüne muhalefet etmeyi gerektirdiği inancı kabul gördü. Mesela, post-Kemalizmin kurucu metinlerinden biri, hatta en önemlisi sayabileceğimiz *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması, 1923-1931* başlıklı kitabının hemen önsözünde Mete Tunçay, 1980'leri anlamak için Cumhuriyet'in ilk yıllarına dönmek ve bu dönemle "hesaplaşmak" gerektiğini belirtir.⁵

Takip eden yıllarda post-Kemalist paradigma sosyal ve beşeri bilimlerin tüm disiplinlerine ve pek çok temaya yayılacak olmakla birlikte, başlıca esin kaynağının ve çıkış noktasının tek parti döneminin tarihine, siyasi ve toplumsal yaşamına duyulan

4 Murat Belge, Mehmet Altan gibi bazı post-Kemalistler, Türkiye'de otoriterliğin Osmanlı'ya uzanan köklerine işaret etmekle birlikte, Osmanlı dönemini değil tek parti dönemini sorunsallaştırmayı tercih ettiler.

5 Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999 [1981], s. 1.

lan yoğun ilgi olduğunu söylemek yanlış olmaz.⁶ Hatta rahatlıkla denilebilir ki post-Kemalizmin başlıca problematiği tek parti dönemidir, bu dönemi çözmek, bu döneme biriken problemleri konuşarak, ifşa ederek, bilinç düzeyine çıkararak tıpkı psikanalistler gibi sağaltmaktır. Post-Kemalistler, tek parti dönemini sarıp sarmalayan, yalıtın, tartışılmaz kılan huşu ve itibar halesi dağıtılmadıkça, gelecekteki kuşakların temelleri tek parti döneminde atılan politikaları uygulamaya devam edeceğine, devam ettikçe de Türkiye'nin demokratikleşmeyeceğine inanıyordu. Bastırılanın, konuşulamayanın toplumlar için tehlikeli olduğu fikrine ilk defa Aristoteles'in *Poetika*'sında rastlıyoruz. Trajedi olsun komedi olsun, Aristoteles Yunan tiyatrosunda seyircilerin bir kolektif duygulanma ritüeli ile –ki o buna *katarsis* der– deşarj oldukları, arındıkları ve duygularını ettiklerini söyler. Neredeyse 2300 yıl sonra aynı şekilde, Freudcu psikanaliz isterilerin tedavisinde bastırılanın hipnozla yahut serbest çağrışım ile geri getirilmesi ve teşhis edilmesini öneriyordu. Post-Kemalistlerin de gözünde tek parti deneyimi bugüne ket vuran, girdiğimiz yanlış yoldan dönmemizi engelleyen bir tarih yüküdür. Siyaset bilimciler buna patika bağımlılığı (*path dependency*) da diyebilirler. Bu patikadan çıkarıp bizi demokrasiye götürecek yol ise tek parti döneminin teşrih masasına yatırılıp incelenmesi, ama mutlaka bilimsel, tarafsız bir gözle değil, kutsallığından, dokunulmazlığından soyunduracak, yanlışlarına, ayıplarına, günahlarına vurgu yapacak şekilde didik didik edilmesiydi. Ancak ve ancak bu şekilde tarihin bugün üzerindeki tekeli kırılabilir ve Türkiye demokratikleşebilirdi.

1980'ler ve 1990'ların başındaki öncü post-Kemalistleri ayrı tutmak gerekiyor. Onların tarafılığı hem darbe rejimine duy-

6 Tek parti dönemi demişken, hemen öncesindeki İttihatçılığa da değinmek zorundayız. Nitekim öncü post-Kemalist tarihçilerden Erik Jan Zürcher'in ortaya attığı, İttihatçıları ve Kemalizmi, yani 1908-1945 arası dönemi tek parça olarak çalışmak önerisi post-Kemalistler arasında teveccüh gördü. Fakat, post-Kemalist akademisyenlerin çoğunluğunu oluşturan sosyal bilimcilerin arasında Arap harfli Türkçeyi okuyanların sayısı azdı, bu nedenle İttihatçılık çalışmaları tek parti dönemi ve Kemalizm çalışmalarının hep birkaç adım gerisinde kaldı.

dukları tepkiyle hem de yerleşmiş bir paradigmayı yıkıp yerine yenisini koymak istedikleri için anlaşılabilir, hatta belki de kaçınması zor bir taraflılıktı. Fakat maksat hasıl olduktan, tek parti döneminin büyüğü bozulduktan sonra, yani 1990'ların sonundan itibaren bu akademik alana ikonoklastik bir heyecandan uzak, daha soğukkanlı çalışmaların damga vurması umulurdu. Tersine, post-Kemalist paradigmanın daha da koyulaştığına ve 2002'den itibaren de devlet gücü ve onayıyla desteklendiğine, modern Türkiye çalışmalarında en güçlü ekol haline geldiğine tanık olduk. Bir ortodoksi yerine başka bir ortodoksiyi koyduk. 2000'lerde post-Kemalizm bilimsel bir bakış açısı olmaktan çıktı, kolektif bir aydın ritüeline, deyim yerindeyse bir şeytan taşlama ayinine ve siyaseten hayli kullanışlı bir silaha dönüştü. Özellikle AKP'nin iktidara gelmesinden sonra, bazı post-Kemalist isimlere iktidarın kontrolündeki devlet kurumlarının, medya kuruluşları ve yayınevlerinin kapıları açıldı. Post-Kemalist tezlerin basitleştirilmiş, banalleştirilmiş versiyonları bu kanallar aracılığıyla AKP hükümetinin siyasi dönüşümlerine paralel şekilde kamuoyunda sıklıkla gündeme gelmeye başladı. Tarafsızlıktan bu derece uzaklaşmanın bilimsellikle bağdaşmayacağı post-Kemalistlerce görmezden gelindi. Tıpkı kendilerinden önceki Kemalist akademik kuşak gibi, post-Kemalistler de yavaş yavaş uluslararası standarttaki bilimden kopmaya başladılar.

Bugün geldiğimiz nokta itibariyle hem tek parti dönemini ve hem de post-Kemalistlerin tek parti döneminden yola çıkarak yaptıkları çalışmaları eleştirel bir gözle tekrar incelemek gerekiyor. Post-Kemalist bilimden ve paradigmadan yavaş yavaş –ama adını koymadan– uzaklaşma eğilimleri 2000'li yıllarda ortaya çıktı. Galip Yalman'ın 2002 tarihli makalesi, Rifat Bali ve Yüksel Taşkın'ın kitapları post-Kemalist paradigmanın ilk defa sorgulandığının işaretleri olarak değerlendirilebilir.⁷ 2015'te *Birikim* dergisinde yayınlanan “Post-post-Kema-

7 Galip Yalman, “Tarihsel Bir Perspektiften Türkiye’de Devlet ve Burjuvazi: Rölantivist Bir Paradigma mı Hegemonya Stratejisi mi?”, *Praksis*, sayı 5, 2002, s. 7-23; Rifat Bali, *Tarz-ı Hayat'tan Lifestyle'a*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002;

lizm: Yeni Bir Paradigmayı Beklerken” başlıklı makale ise bu dönüşümün adını koydu ve Türkiye çalışan yerli ve yabancı sosyal/beşeri bilimcilerin katıldığı bir tartışma başlattı.⁸ Akademik düzeyde gerçekleşen bu tartışmaya, Türkiye ve dünya siyasetindeki bazı gelişmelerin eşlik ettiğini, hatta tartışmayı teşvik ettiğini söyleyebiliriz. Bunlar arasında hiç şüphesiz, 2010 Referandumu sonrasında AKP’nin liberaller, liberal sol ve 2015 sonrasında da Kürt Hareketi ile yakın ilişkisini sonlandırmasını, ilk işaretleri çok erken bir dönemde ortaya çıksa da 2013 yılındaki Gezi Protestoları’nın ardından Erdoğan Yönetimi’nin otoriterleşme eğiliminin artık saklanamaz ve tevil edilemez hale gelmesini ve, son olarak da, 2012’den itibaren dünyada siyasal İslâm’a gittikçe olumsuz bakılmasını saymak gerekir. Bu gibi iç ve dış faktörlerin etkisiyle, post-Kemalizm tartışmasının Türkiye çalışmaları alanında çok önemli ve verimli bir tartışma haline geldiğine inanıyoruz.

Bu tartışmayı daha da derinleştirmek ve farklı akademik disiplinlerden araştırmacıların katkılarını sağlamak amacıyla 2017 yılının Haziran ayında Bilkent Üniversitesi’nde bir çalıştay düzenledik. Çalıştaya davet ettiğimiz Sencer Ayata, Taml Bora, Zana Çitak, Hasret Dikici Bilgin, Özer Ergenç, Ersin Kalaycıoğlu, Berrin Koyuncu-Lorasdağı, Sabri Sayarı, Yüksel Taşkın ve İlhan Uzgel’den, sunuşlarında çalıştayın bazı ortak sorularına özellikle önem vermelerini rica ettik. Bu üç temel soruyu burada bir defa daha zikretmek, bu kitabı derlerken neyi hedeflediğimizi biraz olsun aydınlatacaktır:

- 1) Post-Kemalistlerin Türkiye çalışmalarına kalıcı katkıları nelerdir, bulguları arasında hangilerini uzun vadede de koruyacağız?
- 2) Post-Kemalistlerin gözde konularından hangileri tekrar, post-Kemalist olmayan bir gözle çalışılmaya muhtaçtır?

Yüksel Taşkın, *Anti-komünizmden Küreselleşme Karşıtlığına: Milliyetçi Muhafazakâr Entelijansiya*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.

8 Burada özellikle *Birikim* dergisinde 2020 yılında hazırlanan iki dosyayı ve *European Journal of Turkish Studies*’de 2022’de yayınlanması planlanan dosyayı saymak isteriz.

3) Son olarak da, post-Kemalistlerin paradigmatik nedenlerle üzerinde durmadığı, önemsemediği hangi konuları post-post-Kemalist dönemde su yüzüne çıkarmalıyız?

Bu kitap, post-Kemalist paradigmanın günümüz Türkiye'sini anlamaya artık yetmediği önermesi üzerine kuruludur. Çalıştay davetlilerine sorduğumuz sorulardan da anlaşılacağı gibi, Türkiye çalışmalarında bundan sonra hangi metotları kullanacağımız ve hangi perspektifleri benimseyeceğimiz üzerine düşünmek ve önerilerde bulunmak istiyoruz. Kitabın bölümleri okundukça görüleceği gibi, yazarların ortak bir terminolojisi yok, dünyaya aynı pencereden bakmıyorlar, mutlak bir görüş birliğine sahip değiller. Kemalist ve post-Kemalist kuşaklardan sonra gelecek üçüncü araştırmacı kuşağa, yani post-post-Kemalistlere paradigmatik bir isim vermekte bu nedenle zorlanıyoruz. Açıkçası, bu çeşitlilikten rahatsız da değiliz. Üçüncü kuşağın, sol, liberal, neo-Kemalist, hatta post-MHP/neo-milliyetçi kompartümanlara bölünme ihtimalini ve farklı yöntemler kullanılarak yapacakları çalışmaları heyecanla karşılıyoruz. Türkiye çalışmalarına tek tip bir bakış açısından çok daha fazla katkı sağlayacak bu çeşitlenmeyi, tabii akademik standartlara uyulduğu sürece, bir zenginleşme olarak göreceğiz.

Post-Kemalist paradigmaya dayanan çalışmalar Türkiye'de sosyal ve beşeri bilimlerin ciddi bir ivme kazanmasına ve yakın zamana kadar tabu olarak kabul edilen konularda eleştirel fikirlerin yaygınlaşmasına imkân sağladı. Bu çalışmaların gelecekte tamamen geçerliliğini kaybedeceğini düşünen veya yenden post-Kemalizm öncesi akademik dünyamıza hâkim olan kuram ve analizlere dönüleceğini bekleyenler hayal kırıklığına uğrayabilir. Öte yandan, bu kitabın takip eden bölümlerinde detaylandırılacağı üzere, post-Kemalist çalışmalar genellikle Türkiye'nin karşılaştığı siyasi sorunların kökenini sadece 1908-1945 arası dönemin politikalarıyla açıklayan ve Kemalizmi özcü bir şekilde tanımlayan bir çizgiye savruldular ve son 15 senede Türkiye siyasetinde yaşanan büyük dönüşümü gözler önüne serecek bir külliyat üretilemediler. Bilakis, Türkiye'de

1980'lerden bu yana yükselen uç sağı karşı bizi körleştirdiler. Kemalist fikirlerin etkinliğini uzun zamandır yitirmesine rağmen Kemalizme atfedilen sorunların çoğunun bu otoriter rejimde de varlığını sürdürmesi, post-Kemalist paradigmanın yeniden sorgulanması ihtiyacını kuvvetle hissettiriyor.

Önümüzdeki dönemde bir yanda Kemalist diğer yanda da post-Kemalist paradigmadan vazgeçmeyecek, bu iki eski perspektife bağlı kalarak çalışacak araştırmacılar elbette bulunacaktır. Ancak biz her iki tutuma da eleştirel bir mesafeyle yaklaşan yenilikçi çalışmaların yapılacağını umuyor ve bu kitapla tam da bunu teşvik etmek istiyoruz. Post-Kemalist paradigmanın aşılmasıyla birlikte çoğulculuğa imkân tanıyan yeni bir akademik ekolün ortaya çıkmasını umuyoruz. Bu çoğulculuk bir yandan araştırılan konuların, diğer yandan kullanılan araştırma yöntemlerinin çeşitlenmesini ve yeniliklere açık hale gelmesini kapsamaktadır. Bu kitapta okuyacağımız ve ileriki dönemde de yapılacağını umduğumuz yenilikçi çalışmalar 1945 sonrası Türkiye'de de çeşitli kırılmalar ve kopuşlar yaşandığını ve bunların siyaset, ekonomi, kültür ve toplum üzerinde ciddi etkileri olduğunu gösterecek ve böylelikle güçlü bir şekilde öne sürülen devamlılık tezinin sorgulanmasına yol açacaktır. Ayrıntılarına girmeden, bu konu ve yöntemlerden çok önemli gördüğümüz birkaçına değinmek yerinde olur.

Öncelikle, dönemselleştirme meselesini ve süreklilik-kırılma anlatılarını en baştan düşünmekte ve sorgulamakta fayda olduğu kanaatindeyiz. Geçmişini kendi içinde tutarlı, anlamlı parçalara bölmek, yani dönemselleştirmenin doğrudan doğruya paradigmatik bir eylem olduğunu biliyoruz. Cumhuriyet tarihini, Birinci (1923-1960), İkinci (1961-1980) ve Üçüncü Cumhuriyet (1980-) olarak bölümlendirmek, Fransız tarihçiliğinden de ilham alarak, Türkiye'de siyaset biliminin kurucu kuşağı arasında kabul görmüştü. 1980'lerden itibaren ise, post-Kemalist paradigmanın da etkisiyle yeni bir dönemselleştirmeye gidildi. 1950 Seçimleri'nin bir dönüm noktası olarak alındığı bu yeni bakış açısına göre, Cumhuriyet tarihi bir yanda bazen erken Cumhuriyet olarak da adlandırılan tek parti dönemi diğer yan-

da da çok partili dönem olmak üzere iki parçaya bölündü. Otoriterliğin birinci, demokrasinin de ikinci dilimle özdeşleştirilmesi bu bakış açısına içkindi, hatta bu yeni dönemselleştirmenin varoluş sebebi bu kıyaslamayı yapabilmek, “otoritere karşı demokrat”, “kötüye karşı iyi” karşıtlıklarını kurabilmektir. Post-Kemalistlerin Cumhuriyet tarihini tek partili ve çok partili diyerek ikiye bölmesinin yol açtığı problemleri bugün daha iyi görebiliyoruz. Post-Kemalistler kendi ön kabullerinden kaynaklanan gerekçelerle, kabaca 1908-1923 arasını ilk kırılma ânı, bir dönüm noktası olarak belirlediler ve otoriterliğin 1908 öncesine giden köklerini, bu konudaki sürekliliği büyük ölçüde görmezden geldiler. Buna karşılık Cumhuriyet döneminde de Kemalist otoriterliğin, 1950’de çok partili siyasi hayata geçilmiş olmasına rağmen, 1923’ten 2000’lere kadar değişmeden vesayetini sürdürdüğünü iddia ederek, Soğuk Savaş’ın etkisi, millî güvenlik devletinin kurulması gibi yapısal faktörleri ve otoriterliğin diğer aktörlerini, mesela popülist Demokrat Parti liderlerini, sağ iktidarları, en son olarak da siyasal İslâmcıları önemsizleştirdiler. Bu nedenlerle, önümüzde yapılması gereken ilk işlerden biri bu dönemselleştirmeyi revize etmek olmalı. Örneğin, post-Kemalist literatürde hemen hemen hiç değinilmeyen, ilgilendirilmeyen konu ve dönemlerin başında, tek parti dönemine kıyasla daha uzun süren, ulusal ve uluslararası alanda büyük değişimlerin yaşandığı Soğuk Savaş dönemi ve bu dönemde Türkiye toplumu ve siyaseti gelir. Türkiye çalışmalarının odak noktasının tek parti döneminden sonraki yıllara kaymasıyla birlikte hem Soğuk Savaş dönemindeki uluslararası ortamın ve ulusal gelişmelerin Türkiye siyasetini nasıl şekillendirdiği ve bunun günümüze kadar devam eden etkileri, hem de ara dönemlerde yaşanan kırılmalar hak ettiği ilgiyi görecektir.

Yeni dönemde yapılacak çalışmaların odaklanabileceği konulardan bir diğerinin siyasi aktörler olduğunu düşünüyoruz. Türkiye siyasetini şekillendiren aktörlerin başında gelen siyasi partilerin çoğu hakkında elimizde iyi çalışılmış monografiler bulunmamaktadır. Türkiye siyasetini anlamak için partilerin geçirdiği kurumsal ve ideolojik dönüşümlerin, seçmenler-

le kurdukları ilişkinin, kadroları arasında cereyan eden mücadelenin detaylı bir şekilde incelenmesi gerekmektedir. Öte yandan, siyasi partilerin dışında kalan grup ve kurumlara, bilhassa parti liderleri, ileri gelenleri, kamuoyunun önderlerine dair bilgi dağarcığımız belki daha da sınırlıdır. Cumhuriyet döneminde toplumsal, siyasi ve iktisadi hayatı etkileyen aktörler hakkında yapılacak yeni çalışmaların bu önemli boşluğu belli oranda kapatacağını umuyoruz.

Bunlara ek olarak Türkiye toplumunda son 100 senede yaşanan önemli yapısal süreçlerin ve dönüşümlerin de mercek altına alınması gerekmektedir. Cumhuriyet kurulduğunda büyük oranda köylülerden oluşan toplum, özellikle 1960'lardan sonra hızla sanayileşmeye başlamış ve iktisadi dönüşümün yarattığı baskı nedeniyle yoğun bir göç süreci gerçekleştirmiştir. Muhafazakâr değer algıları güçlü kesimlerin kırdan kentlere ve nihai olarak da büyükşehirlere göç etmesi nedeniyle Türkiye siyaseti özellikle son 30 senede önce yerel, sonra ulusal ölçekte büyük değişimlere tanık olmuştur. Dolayısıyla, Türkiye çalışmalarında göç, şehirleşme, kentlerin dönüşümü ve sekülerleşme başta olmak üzere toplumsal değişimi merkezine koyacak yeni bir araştırma programına büyük ihtiyaç vardır.

Özellikle 1945 ile 1980 arasındaki dönemi incelerken karşıımızda beliriveren veri kıtlığı problemini nasıl çözeceğimizi de düşünmeye başlamak gerekiyor. Bu dönemle potansiyel olarak ilgilenen sosyal bilimcilerin önündeki büyük engel, tarihçilerin bu dönemi çalışmaktan kaçınmış, yeterince ikincil kaynak ve monografi biriktirmemiş olmalarıdır. Kısacası, sosyal bilimcilerin çalışmalarını üzerine bina edecekleri temeller bu dönem için henüz atılmamıştır. Türkiye'de akademik tarihçiliğin kronolojik sınırı 20. yüzyılın başına kadar gelir ve makbul tarihçilik orada durur. Birkaç istisna dışında, 1908-1950 arası dönem büyük ölçüde inkılap tarihçilerine terk edilmiştir. Tarihçilerimiz 1950 sonrasını çalışmayı ise akıllarına bile getirmezler. Bu büyük problemi aşabilmek için Türk akademisinde tarihçiliğin sınırlarını hiç olmazsa 1980'e kadar esnetmek, 1945-1980 arasındaki yılları da "tarihselleştirmek" gerekiyor.

Son olarak, Türkiye çalışmalarına yeni yöntemler ve araştırma teknikleri ile yaklaşmayı önereceğiz. Sosyal bilimler alanında son yıllarda “network” analizi, oyun teorisi ve karşılaştırmalı tarih analizi, tarihçilikte de sözlü tarih ve prosopografi başta olmak üzere çeşitli araştırma yöntemleri daha yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu yöntemleri kullanan çalışmalar post-Kemalist yazının ilerisine geçebilmek için büyük fayda sağlayabilir. “Network” analizi ve prosopografi yöntemleri ile örneğin geç Osmanlı döneminden günümüze Türkiye siyaseti ve bürokrasisindeki farklı seçkin grupların izi sürülebilir, bunların birbirleriyle veya birbirlerine karşı kurdukları ittifaklar ailevi, iktisadi, siyasi ve diğer bağlar üzerinden analiz edilebilir. Öte yandan, oyun teorisi yöntemiyle yapılacak çalışmalar Türkiye siyasetindeki farklı grupların çıkarlarını ve takip ettikleri politikaların getirilerini stratejik açıdan incelemeye imkân sunabilir. Son olarak, iktisaden geç kalkınan bir ülke olarak modern devlet kurumlarının inşa süreci, siyasi katılımın yaygınlaşması, sanayileşme, hızlı kentleşme, iktisadi krizler, darbeler, etnik çatışma, seküler kurum karşıtı dinî hareketlerin güçlenmesi ve popülist hareketlerin yükselişi gibi ve daha birçok konuda, küresel güneyde Türkiye’nin muadili olduğu vakalar bularak bu süreçlerin analiz edilmesinin Türkiye çalışmalarına büyük katkı sunabileceğini düşünüyoruz.

Kitabın planına dair birkaç not

Kitabın ilk bölümü, post-Kemalist paradigmanın akademik disiplinleri nasıl şekillendirdiğini açıklamak üzere bir “Disiplinler” başlığı ile açılıyor. Ersin Kalaycıoğlu, siyaset bilimi alanı içinden post-Kemalizm tartışmasına bakıyor ve her şeyden önce Kemalizmin üzerinde uzlaşılan bir tanımının olmamasından yola çıkarak bu eksikliğin siyaset bilimciler açısından yarattığı zorlukları gösteriyor. Kalaycıoğlu, ayrıca, erken Cumhuriyet döneminde Kemalizm başlığı ile özetlenebilecek bir makro-ideoloji olup olmadığını sorguluyor ve böyle bir makro-ideoloji varsa bile, siyaset bilimi perspektifinden, son derece karmaşık

politikaların yalnızca bir faktöre, ideoloji faktörüne indirgenemeyeceğinin, tek bir faktörle açıklanamayacağını altını çiziyor.

Kadın çalışmaları alanını ele alan Berrin Koyuncu Lorasdağı, post-Kemalist yazar ve akademisyenlerin bakış açısını tartıştıktan sonra, feminist tarihyazımını korumayı, karşılaştırmalı çalışmalarla zenginleştirmeyi ve, özellikle, İslamcı kadın politikasının son 20 yıllık serencamını eleştirel bir gözle incelemeyi öneriyor.

Uluslararası ilişkiler disiplininde (sonradan Kemalist olarak adlandırılacak olan) geleneksel Türk dış politikasının temel parametrelerini açıkladıktan sonra İlhan Uzgel, 1990'lardan itibaren gelişen post-Kemalist dış politika perspektifini, AKP öncesine dayanan kökleriyle inceliyor ve eleştiriyor. Ahmet Davutoğlu gibi bireysel, SETA gibi kurumsal aktörler eliyle post-Kemalist Türk dış politikasının uygulamada nasıl bir şekil aldığını Kıbrıs, AB, Kürt sorunu, Ortadoğu ve arabuluculuk örnekleriyle anlatıyor.

Son olarak, İlker Aytürk, erken Cumhuriyet tarihçiliğini ele aldığı bölümde, post-Kemalist literatürün, sadece tarihçilik için değil, genel olarak da başlangıç noktası olarak gördüğü Mete Tunçay'ın *Tek Parti* kitabını detaylı bir eleştiriye tâbi tutuyor. Tunçay'ın modernite, laiklik ve milliyetçilik konularında ilk defa dile getirdiği ve kendisinden sonra post-Kemalist takipçileri tarafından binlerce defa tekrarlanacak olan görüşlerini, Aytürk ilk kaynağında bularak, bu eleştirilerin önce o dönemki tarihsel çerçevesini çiziyor. Ardından da, geçen 40 yıl içinde bu eleştirilerin güncelliğini koruyup korumadığını, çerçevenin bugün hâlâ geçerli olup olmadığını sorguluyor.

Kitabın ikinci bölümünü ise post-Kemalistlerin sıkça işledikleri temalara ayırdık. Bu bölümün ilk yazısında Sencer Ayata "liberaler" olarak adlandırdığı aydınlar, akademisyenler, basın mensupları ve iş insanlarının cumhuriyet, devlet ve Kemalizm eleştirilerinin post-Kemalist paradigmanın oluşumundaki rollerini inceliyor.

Kemalizme yöneltilen eleştirilerde elitlerle halk arasındaki kopukluğun ana referans noktalarından biri olan kültür poli-

tikalari da önemli yer tutar. Tanil Bora'nın yazısında, kültüralizm olarak adlandırdığı bu kültür politikalarına yönelik tenkitlerin eleştirel değerdendirme yapılmaktadır. Post-Kemalist eleştirilerde, Kemalistlerin aşırı önem verdikleri kültür alanında Batı medeniyetini taklit ettikleri ve uygulamalarının halktan kopuk ve tepeden inme şekilde gerçekleştiği vurgulanmıştır. Eleştirileri tamamen haksız bulmayan Bora, *Varlık* ile *Yücel* dergilerinin 1930'larda ve 1940'larda yayımlanan sayılarının izini sürerek Aydınlanmacı değerdlerden mülhem hümanist bir damarın tek parti döneminde geliştiğini belirtir.

Zana Çıtak, post-Kemalist eleştirilerin en çok hedefine koyduğu Cumhuriyet'in laiklik politikaları hakkında yapılan çalışmaları inceliyor. Liberal, sol ve İslâmcı kökenden gelen post-Kemalistlerin birleştikleri ortak görüş, Cumhuriyet dönemi boyunca baskıcı şekilde uygulanan laiklik politikaları nedeniyle rejimin dindar kesimleri dışladığı, onları ikna edemediği ve siyaseten başarısız olduğudur. Halbuki Çıtak'a göre, post-Kemalist yazında özenilen Anglo-Sakson modellerinde bile seküler olan, dinî olan karşısında öncelikli bir pozisyona sahiptir. Yazısında Çıtak ayrıca moderniteye ve Kemalist uygulamalara karşı sahip oldukları eleştirel bakış açısını sivil toplum aktörü olarak gördükleri İslâmcı kesime yöneltmeyen post-Kemalistleri eleştirirken, demokratik bir toplum inşasında laikliğin önemini vurgular.

Berk Esen post-Kemalist yazımın ana referans noktası haline gelen bürokratik vesayet eleştirisini gündeme getiren çalışmaların izini sürüyor. Esen'e göre, askerî darbelerden sonraki dönemlerde ordu ve yargı kurumlarının müdahaleci tavırlarıyla siyasal alanı daralttıkları eleştirisinde haklılık payı olsa bile, bütün Cumhuriyet dönemini kapsayan askerî veya bürokratik vesayetten bahsetmek mümkün değildir. Türkiye siyasetini sadece bu analitik çerçeve üzerinden değerdendiren çalışmalar sosyo-ekonomik koşulların, sınıf dinamiklerinin ve siyasal kurumların önemini gözardı etmiştir. Esen'e göre, post-Kemalistler demokratik rejimin çöküşünü vesayetçi aktörlere atfederek, AKP gibi partilerin seçim kazandıktan sonra denge ve denetle-

me kurumlarını zayıflatan uygulamalarını ve otoriterleşme eğilimlerini meşrulaştırmıştır.

Yüksel Taşkın, post-Kemalist paradigmanın Türkiye’de İslâmcılık ve İslâmi hareketler üzerine yürütülen çalışmalara olan etkisini ve bu alandaki yayınların İslâmcı entelektüeller ve siyasetçiler tarafından nasıl kullanıldıklarını inceliyor. 2000’li yıllarda kültürel hegemonya arayışındaki İslâmcı entellektüellerin bu çalışmaları AKP’yi demokratikleştirici bir aktör olarak lanse etmek için yaygın şekilde kullandığını iddia eden Taşkın, iktidar partisinin dinsel milliyetçi bir çizgiye yönelmesinden sonra inandırıcılığını yitirdiğini belirtir.

Diğer temaların aksine post-Kemalist yazında siyasi partiler üzerine görece az sayıda çalışma yapılmıştır. Şebnem Yardımcı-Geyikçi ve Berk Esen’e göre bu eksikliğin temel nedeni post-Kemalist anlatının temel noktası olan merkez-çevre yarığının siyasi gelişmeleri açıklamada siyasi partileri edilgen aktörler olarak görmesidir. Yazılarında Yardımcı-Geyikçi ve Esen, merkezin temsilcisi olarak görülen CHP’nin ordu ve bürokrasiyle sıklıkla görüş ayrılıkları ve çatışmalar yaşadığını, sağ partilerin ise orduyla özellikle Soğuk Savaş döneminde uyumlu çalıştığını göstererek post-Kemalist yazını eleştiriyorlar. Önümüzdeki dönemde siyasi partiler üzerine yapılan çalışmaları geliştirmek için ampirik, uluslararası kuramlardan beslenen ve karşılaştırmalı araştırmalarının sayısını artırmayı öneriyorlar.

Son olarak da şunu eklemek gerekiyor. Bu kitapta üç konuya daha, edebiyat, milliyetçilik ve Kürt çalışmaları alanlarına da birer bölüm ayırabilmeyi isterdik. Bunun için çaba da gösterdik. Ancak mümkün olmadı. Kitaptan esinlenecek okurların bu üç alandaki boşluğu doldurmasını dileriz.